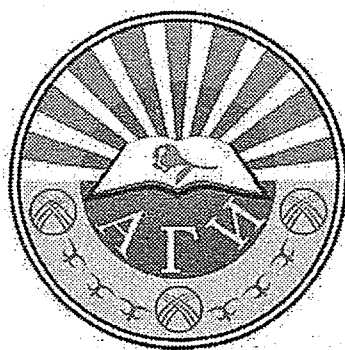

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫ
ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ

Арашан гуманитардык
институтунун
ИЛИМИЙ ЖУРНАЛЫ

Araşan Sosyal Bilimler
Enstitüsü
İLMÎ DERGİSİ

9-10

БИШКЕК / BİŞKEK - 2010

DÎNÎ ve TARÎHÎ METİNLER BAĞLAMINDA HZ. İBRAHİM'İN TARÎHEN VARLIĞI VE GERÇEK BABASININ KİMLİĞİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*

ÖZET

Kur'ân'da, Yüce Allah'ın gönderdiği peygamberlerin bazılarının hayatlarından alınmış kesitler bulunmaktadır (kıssa). Esasen ibret ve öğüt maksadıyla alıntılanan bu olayların (yani kıssaların) odağında yer alan asıl kahraman şüphesiz ki peygamberlerdir. Durum böyle olmakla beraber son zamanlarda bir kısım araştırmacılar, peygamberlerin bazılarının târîhen varlığını kabul etmemekte, bir kısmı da onların neslini lekelemeye yeltenmektedirler. Bunların ortak amacı ise, bu tür asılsız argümanlardan yola çıkarak Kur'ân'ı ve İslamiyet'i olumsuzlamaktır.

İşte bu şekilde ele alınan peygamberlerden biri de Hz. İbrâhîm'dir. Bazıları onun târîhen varlığına inanmamakta, bazıları da gerçek babasının müşrik olduğunu öne sürmektedir.

Ancak, dini ve tarihî metinler, durumun hiç de böyle olmadığını, aksine Hz. İbrâhîm'in fiilen yaşamış önemli bir şahsiyet olduğunu ve öz babasının da müşrik olmadığını ispatlayacak niteliktedirler.

Anahtar Kelimeler: İbrâhîm, Âzer, gerçek/öz baba, dede, ata, amca, kıssa, müşrik.

AN ANALYSIS OF HISTORICAL EXISTENCE OF HZ. İBRAHİM AND THE IDENTITY OF HIS REAL FATHER IN THE CONTEXT OF RELİGİOS AND HISTORICAL TEXTS

ABSTRACT

The Qur'an has sections taken from the lives of some prophets sent by the holy Allah (tale). In fact, there is no doubt that the focus and real heroes of these events (tales) quoted with the purpose of warning and advice are the prophets. This is being the case, some of researchers accept the existence of the some prophets historically while some other researchers are attempting to blame their generations recently. Their common goal is vilify Islam and the Qur'an by using untrue arguments.

One of the prophets talked about like this is the prophet Ibrahim. Some do not believe in his physical and historical existence while others suggest that his real father is a polytheist.

Yet the religious and historical texts prove that polytheists' claims are not true. The prophet Ibrahim actually lived in the history, was an important figure and his real father was not a polytheist.

Key Words: Ibrahim/Abraham, Âzer, actual/own father, grandfather, ancestors, uncle, fable, polytheist/pagan.

* Prof. Dr. Bahattin DARTMA Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü
Tefsir Ana Bilim Dalı. bahagani@gmail.com

A. Hz. İbrâhîm'in Hayatı, Yaşadığı Çevre ve Misyonu

a. Hz. İbrâhîm'in Hayatı:

Hız. İbrâhîm'in, 2 M. Ö. takriben 1940'lı yıllarda, 3 Irak'ın bugünkü Nâsiriye şehrinin 10 km. kadar güneyinde, Bağdat'ın 300 km. güneydoğusunda ve Fırat nehrine 18 km. uzaklıkta yer alan Ur (Tel el-Mukayyer/Muğîr/Muquayyar⁴) şehrinde dünyaya geldiği; Mukayyer'in İbrâhîm(as)'ın kavmi diye tanıtılan (Iraklı) Keldânîlerin⁵ eski Ur şehri olduğunun, 1854'te Kırım savaşı esnasında British Museum adına, J. G. Taylor tarafından burada ilk kazıya başlandığı zaman Rawlinson tarafından bir tümülüste bulunan belgelerden tesbit edildiği⁶ bildirilmektedir.⁷

Ur ve çevresinde yapılan kazılar esnasında Hz. İbrâhîm'le ilgili iki arkeolojik belge daha ortaya çıkarılmıştır. Bu belgelerden birincisi, "Târah oğlu Abraham" yazılı olan bir tablettir. Sözü edilen tablette sadece bu isim yazılıdır, başka bir bilgi ve kayıt yoktur. İkinci belgede ise Ur peygamberinin yakalanması için Acbor oğlu Elnathan'ın başvurduğu bir takım tedbirler yazılıdır. Bu belgeyi destekleyen bazı Sabîî kaynaklar da bulunmaktadır. Söz konusu kaynaklarda Hz. İbrâhîm'in, zamanın melîki tarafından tackibâta maruz kaldığı ve tutuklandığı haber verilmektedir.⁸

İbrâhîm(as)'ın, ateşte yanmaktan kurtulduktan⁹ sonra, yeryüzünde ilk kurulan şehir olduğu belirtilen Harrân'a¹⁰ geldiği¹¹ söylenmektedir.¹²

- ². İbrâhîm(as)'ın bir *Amurî* olduğu söylenmektedir. Bkz., Kuzgun, Şaban, *Hız. İbrâhîm ve Hanîflik*, Ankara-Kayseri, 1985, s. 98; İsmail Râci el-Fârûkî – Luis Lâmia el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, (ter., Mustafa Okan Kibaroglu, Zerrin Kibaroglu), 1. baskı, İst., 1991, s. 65.
- ³. Mehrân, Muhammed Beyyûmî, *Dirâsâtün Târihiyyetün mine 'l-Kur'ânî 'l-Kerîm*, Dâru'n-Nehzati'l-'Arabîyye, Beyrut, 1988, I, 126, 260, 266, 280. İbrâhîm(as)'ın bronz çağında doğduğu da söylenmektedir. Bkz., Tantâvî, *el-Cevâhir fî Tefsîri 'l-Kur'ânî 'l-Kerîm*, Dâru'l-Fikr, XIII, 95.
- ⁴. Hız. İbrâhîm'in doğduğu yer olarak başka isimler de zikredilmektedir. Meselâ bkz., Harman, Ömer Faruk, "İbrâhîm", *Diyânât İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İst., 2000, XXI, 269.
- ⁵. İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâ'îl, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (thk., Ahmed Ebû Mülhim, Ali Necîb Atâvî, Fu'âd es-Seyyid, Mehdi Nâsiruddîn, 'Alî Abdussâtir), 1. baskı, Beyrut, 1985, I, 132; Seyyid Kutub, *fî Zilâli 'l-Kur'ân*, Kahire, 1992, II, 1138. Hız. İbrâhîm'e gönderilen sahifelerin 'Keldânice' olduğu söylenmektedir. Bkz., Kuzgun, *Hız. İbrâhîm*, s. 4; a. mlf., *Dinler Tarihi Dersleri*, Kayseri, 1993, I, 156.
- ⁶. Bilgiç, Emin, "Ur", *Türk Ansiklopedisi*, 2. baskı, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1971, XXXIII, 23. Ayrıca bkz., Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l-'A'lâm*, İst., 1308, II, 1070 (Ur mad.); Engin, Arın, *Sümer Türkleri*, İst., 1968, s. 84, 100; 'Affî 'Abdulfettâh Tabbâra, "Hız. İbrâhîm", (ter., Mehmet Aydın), Ank., Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, XXIV. cilt., Ank., 1981, s. 548; Kuzgun, Şaban, "Hız. İbrâhîm ve Harran", Harran Üniversitesinin Temelleri Harranlı Bilim Adamları, Keyresi, 1995, s. 35; a. mlf., *Hız. İbrâhîm*, s. 32; Harman, "İbrâhîm", DİA, XXI, 267; Üstüner, Ali Cengiz, "Mezopotamya'da Sümer Uygarlığı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 128. sayı, Ekim 2000, s. 64.
- ⁷. Kaynaklarda Hız. İbrâhîm'in memleketi olarak Kûsâ, Ur, Bâbil, Harran, Hürmüzcerd, Sûs, Kesker ve Verkâ gibi isimler zikredilmektedir. Bkz., Demircan, Adnan, "Hız. İbrâhîm'in Doğum Yeri İle İlgili Farklı Bir Yaklaşım", *Hız. İbrâhîm/1. Hız. İbrâhîm Sempozyumu Bildirileri*, (17-18 Ekim 1997 Şanlıurfa), Şurkav yay., 1. baskı, Şanlıurfa, 2007, s. 47.
- ⁸. Kuzgun, *Hız. İbrâhîm*, s. 25-26. Hız. İbrâhîm'in doğduğu bu Ur şehrinin Harran yani Urfa'da bulunan bir Ur şehri olduğu da söylenmekte ve bu hususta ciddi delillerin varlığından bahsedilmektedir. Bkz., Oymak, Mehmet, "Hız. İbrâhîm(as)'ın Doğum Yeri Olarak Urfa", *Hız. İbrâhîm/1. Hız. İbrâhîm Sempozyumu Bildirileri*, (17-18 Ekim 1997 Şanlıurfa), Şurkav yay., 1. baskı, Şanlıurfa, 2007, s. 50.
- ⁹. Enbiyâ (21), 68-69.
- ¹⁰. Ernst Herzfeld, "Bâbil", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İst., 1986, II, 177; Ayataç, Mustafa, *Peygamberler Şehri Urfa*, İst., 1988, s. 26; Şeşen, Ramazan, *Harran Tarihi*, Ank., 1993, s. 3.
- ¹¹. Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İst., 1989, III, 183; Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Kissatu'l-Kur'ânîyyetü Hidâyetün ve Beyânün*, 1. baskı, Beyrut, 1413/1992, s. 62.
- ¹². Burada şu hususa kısaca işaret etmek istiyoruz: Bugün Urfa'da Hız. İbrâhîm'in ateşe atıldığı söylenen mancınıkların, onun ateşe atılma olayıyla hiçbir ilgisinin olmadığı bunların, Roma dönemine ait sütunlar olduğu, ilgili kaynaklarda onun Bâbil'de Kûsâ denilen yerde ateşe atıldığı bildirilmektedir. Bkz., İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Basrî ez-Zührî, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut, I, 46; Makdisî,

İbrâhîm (as), Harrân'dan Ürdün'e/Filistin'e geçmiş ve orada Methel, Hebrân (veya Hebrun, bugünkü el-Halîl) ve Beir Sheba şehirlerini kurarak buraları davetinin merkezî yerleri yapmıştır.

İbrâhîm (as), bir kıtlık nedeniyle 12. sülâle¹³ (bazılarına göre ise Hiksoslar¹⁴ (2214-170315) döneminde Mısır'a gitmiştir.¹⁶ Bu hâdise, Lût Gölü yakınındaki Kumran mağaralarında bulunan ve M. Ö. 50 - M. S. 50 yılları arasında tarihlenen ceylan derisine yazılmış tarihî bir vesîkada biraz daha ayrıntılı olarak geçmektedir.¹⁷

İbrâhîm (as), Mısır'dan bir miktar servetle birlikte tekrar Filistin-Şâm'a dönmüş,¹⁸ Mekke'de Kacbe'yi inşa et[tir]miş¹⁹, oğlu İsmâcîl'i onu korumakla görevlendirmiştir. Bundan sonra da Hebrân'ı dâimî merkez olarak kullanmıştır.²⁰

Hiz. İbrâhîm'in, M. Ö. 1700'lerde bütün Kuzey Sûriye'yi dolaştığı²¹ bildirilmektedir.

"Seksen yaşında iken (Şâm yakınında bir köy olduğu²² belirtilen) Kadûm'da sünnet oldu"²³ hadîsi, onun buralarda yaşadığını göstermektedir.

İbrâhîm(as)'ın hayat çizgisi muhtemelen şöyledir: Ur'dan Bâbil'e, Bâbil'den Harrân'a, Harrân'dan Şâm'a, Şâm'dan Mısır'a, Mısır'dan tekrar Şâm'a, Şâm'dan Mekke'ye, Mekke'den tekrar Şâm'a dönmüş, birkaç kez Mekke-Şâm seferi yapmıştır.

İbrâhîm(as)'ın Hebrân'da takrîben M. Ö. 1740 (veya 1765) yıllarında²⁴ 20025 (bir diğer görüşe göre ise 175) yaşında iken vefat ettiği ve ecdâd makamına defnedildiği,²⁶ sonra oğlu Hiz. İshâk'ın onun görevini devam ettirdiği²⁷ bildirilmektedir.

Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *Ehsenü't-Tekâsîm fî Marifeti'l-Ekâlîm*, 2. baskı, Leiden, E. J. Brill, 1967, s. 130; Yazır, Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, İst., 1979, III, 1965; Ş. Sâmî, V, 3913 (*Kûsâ mad.*); Ahmed Sousa, *el-'Arab ve'l-Yehûd fî't-Târîh*, 8. baskı, Dimaşk, s. 555; Demirci, Kürşat, *Dinlerin Dejenerasyonu*, 2. baskı, İst., 1996, s. 48.

¹³ Ahmed 'Abdu'l-Hamîd Yûsuf, *Mısru fî'l-Kur'an'ı ve's-Sünne*, 3. baskı, Kâhire, s. 9, 16.

¹⁴ Heykel, Muhammed Huseyn, *Hiz. Muhammed Mustafa*, (Türkçe'ye çev., Ömer Rıza Doğrul), 4. baskı, İst., 1972, s. 85.

¹⁵ Corci Zeydân, *el-'Arab Kable'l-İslâm*, Menşûrâtü Dârî Mektebeti'l-Hayât, Beyrut, s. 74.

¹⁶ Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl, *Sahîhu'l-Buhârî*, İst., 1981, Enbiyâ', 8; Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. El-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, İst., 1981, Fezâ'il, 41/154.

¹⁷ Bkz., Çığ, Muazzez İlmiye, İbrâhîm Peygamber (Sümer Yazılarına ve Arkeolojik Buluntulara Göre), İst., 1997, s. 88-89; a. mlf., "İbrâhîm Peygamber Karısı Sârâ'yı Neden Firavun'a Sundu?", Bilim ve Ütopya, 33. sayı, İst., Mart 1997, s. 34.

¹⁸ Ateş, III, 183.

¹⁹ Bakara (2), 127.

²⁰ İbrâhîm(as)'ın seyahatları için ayrıca bkz., İbn Sa'd, I, 46-47.

²¹ Demirci, s. 47.

²² 'Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *'Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 1. baskı, Mısır, 1392/1972, XII, 406; Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi*, Sönmez neşriyat, İst., X, 6113. Kadûm'un Medîne'ye 6 mil uzaklıkta bir yer olduğu da söylenmektedir. Bkz., İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed el-Büstî, *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, (tertîb, 'Alâ'uddîn 'Alî b. Belbân), (thk., Şu'aybu'l-Arna'ût), I. baskı, Beyrût, 1408/1988, 1991/1412, X, 129. Ebû Abdillâh Kadûm'un yer ismi olduğunu belirtmektedir. Bkz., Buhârî, Muhammed b. İsmâ'îl, *el-Edebu'l-Müfred*, (thk., Muhammed Fu'âd 'Abdulbâkî), 3. baskı, Dâru'l-Beşâ'iri'l-İslâmiyye, 1989/1409, 595/1244, s. 426.

²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İst., 1982, II, 435; Buhârî, *Sahîh*, İsti'zân, 51; a. mlf., *el-Müfred*, 595/1244, s. 426; Müslim, *Sahîh*, Fezâ'il, 151 (2370). Aşağıdaki hadiste İbrâhîm(as)'ın 120 yaşında iken sünnet olduğu belirtilmektedir. Şunu belirtelim ki, bizi burada ilgilendiren asıl konu onun, ne zaman sünnet olduğu değil, 'Kadûm' denilen yerde bulunmuş olması meselesidir.

²⁴ Mehrân, *Dirâsât*, I, 260, 266, 280.

²⁵ Sa'd b. el-Müseyyeb, Ebû Hüreyre'den, İbrâhîm(as)'ın, 120 yaşında iken Kadûm'da sünnet olduğunu, sünnet olduktan sonra da 80 sene yaşadığını nakletmektedir. Bkz., Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, (thk., Dr. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Mahmûd Muhammed Halîl), 1. baskı, Beyrût, 1992/1412, el-Câmi', 23; Buhârî, *el-Müfred*, 601/1250, s. 428; el-Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. 'Abdillâh, *el-Müstedrek*

Şimdi, aktardığımız bütün bu dînî, tarihî ve arkeolojik bilgilerden hareketle, Hz. İbrâhîm'in fiilen yaşamış, başka bir ifadeyle onun târîhen varlığı konusunda en ufak bir şüphenin olmaması gerektiğini düşünüyoruz.

b. Hz. İbrâhîm'in Yaşadığı İktisâdî ve Sosyo-Kültürel Çevre

Hz. İbrâhîm'in yaşadığı dönemde Ur şehri, önemli bir ticâret ve sanayii merkeziydi. Arkeolojik kazılarda bu devre ait önemli su kanallarının bulunması²⁸ ve bir yılda birden fazla ürün alınması,²⁹ Urluların bu tür işlerle -hem de ileri derecede- ilgilendiklerinin ve başarı elde ettiklerinin bir göstergesi olabilir. 250.000 ile 500.000 arasında olduğu tahmin edilen nüfusun ekseriyeti, el işi ve endüstri ile uğraşıyor, dolayısıyla Urlular ticârî bir zihniyet ve yaşam tarzı benimsemişlerdi. Onların en büyük amacı, mal-mülk sahibi olarak lüks bir hayat içinde yaşamaktı. Tanrılarına yaptıkları ducâlarda bile genellikle, 'uzun ömürlü, zengin ve işlerinde başarılı olmayı' istiyorlardı. Toplum, servete olan düşkünlük sarmıştı. Bu hatalı düşünce ve tavırların sonucu olarak ilişkiler menfecat üzerine kurulmuştu; herkes birbirine kuşkuyla bakıyor, sevgi ve saygı gibi insanları birbiriyle kaynaştıran ve toplumun huzurunu ve ayakta durmasını sağlayan hususlar dikkate alınmıyordu. Bütün bu aksaklıklardan doğan hukukî davalar da olağan hale gelmişti.³⁰

İbrâhîm(as)'la aynı dönemde yaşadığı³¹ bildirilen Kaledonya kralı Bâbilli Hammurâbî(M. Ö. 1940-1712)'nin,³² saltanatının 40-43. seneleri arasında, belli ölçüde Hz. İbrâhîm'in sunduğu ilâhî mesajdan yararlanarak 3600 satır halinde³³ hazırla[t]dığı 282 maddeden oluşan ünlü kânunnâmesinin³⁴ içeriği³⁵ de Urlular hakkında verilen bu bilgilerin doğruluğunu kanıtlar niteliktedir.

-
- ^cale's-Sahîhayn, (thk. Mustafa °Abdulkâdir °Atâ), Beyrut, 1990, II, 601 (Kitâbu Târîhi'l-Mütekaddimîn mine'l-Enbiyâ' ve'l-Murselîn, 32/4023). Buna göre İbrâhîm (as) (120+80=) 200 yıl yaşamış olmaktadır. Ebû Hureyre bir başka sözünde İbrâhîm(as)'ın 200 yıl yaşadığını sarahaten ifade etmektedir: "İbrâhîm, 120 yaşından sonra Kadûm'da sünnet oldu, 200 yaşında iken de vefat etti." Bkz., el-Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, II, 600 (Kitâbu Târîhi'l-Mütekaddimîn..., 31/4022). Onun 200 yıl yaşadığına dair ayrıca bkz., Beyheki, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali, *Şu'abu'l-İmân*, (thk., Ebû Hecir Muhammed es-Sa'id b. Besyûnî Zeğlûl), 1. baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût, 1410/1990, VI, 395; °Aynî, XII, 399.
- ²⁶ Wensinck, A. J., "İbrâhîm", İslâm Ansiklopedisi (İA), İst., 1968, V(II), 879; Kuzgun, *Hz. İbrâhîm*, s. 86.
- ²⁷ Mevdûdî, Ebû'l-°Alâ, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (ter., Muhammed Hân Kayânî ve arkadaşları), 2. baskı, İst., 1991, I, 113.
- ²⁸ Erdem, Sargon, "Bâbil", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, İst., 1991, IV, 393.
- ²⁹ Kor, M. Nevzat, *Çevre Sağlığı ve Teknolojisi*, İst., 1974, I, 2.
- ³⁰ Mevdûdî, Ebû'l-°Alâ, *Târih Boyunca Tevhîd Mücadelesi ve Hz. Peygamber*, (derl., Naim Sıddıkî-Abdulvekil), (ter., N. Ahmed Asrar), İst., 1983, I, 421; a. mlf., *Tefhîm*, I, 565. Ayrıca bkz., Garaudy, Roger, *L'Islam Vivant, (İslâm ve İnsanlığın Geleceği)*, (Türkçesi, Cemal Aydın), 2. baskı, İst., 1991, s. 100.
- ³¹ Demirci, s. 48.
- ³² Bu rakamlar L. Woolley'e göredir. Bkz., Kuzgun, *Hz. İbrâhîm*, s. 29. Bu konuda başka rakamlar için bkz., Adontz, Nicolas, *Histoire d'Arménie (Les Origines du X. Siècle au VI. Av. J. C.)*, Paris, 1946, s. 18; Kuzgun, *Hz. İbrâhîm*, s. 29; Mehrân, Muhammed Beyyûmî, *Târîhu'l-°Irâkî'l-Kadîm*, İskenderiyye, 1990, s. 220; Ceram, C. W., *Tanrılar, Mezarlar ve Bilginler*, (Türkçesi, Hayrullah Örs), 4. baskı, İst., 1994, s. 254; Dolukhanov, Pavel, *Environment and Ethnicity in The Ancient Middle East, (Eski Ortadoğu'da Çevre ve Etnik Yapı)*, (çev., Suavi Aydın), 1. baskı, Ank., 1998, s. 431.
- ³³ Günaltay, M. Şemseddîn, *Yakın Şark/Elâm ve Mezopotamya*, Ank., 1987, s. 379-380.
- ³⁴ Hammurâbî kanunları ile ondan önceki birtakım yasalar bugün Türkçe'ye de çevrilerek yayımlanmıştır. Bkz., Tosun, Mebrure - Yalvaç, Kadriye, *Sümer, Bâbil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduga Fermanı*, 2. baskı, Ank., 1989, s. 86, 185-211.
- ³⁵ Roaf, Micheal, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, Okford, 1990, (Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi Mezopotamya ve Eski Yakındoğu), (Türkçe'ye çeviren, Zülal Kılıç), İletişim yayıncılık, 1996, IX, 121; Muhammed Harb Ferzât - 'Ayd Mer'i, *Düvelu Hazârât fi's-Şarki'l-°Arabî'l-Kadîm*, 1. baskı, Tlasdar, 1990, s. 145 vdd., 150-152; Dolukhanov, s. 431; Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Kur'ânü'l-Kerîm Bünyetühü't-Tefrîyyetü ve Hasâ'isuhü'l-Hazâriyyetü, (Fert ve Topluma Kur'ân'ın Mesajı)*, (ter., Halil İbrahim Kutlay), İst., 1995, s. 31-32; Köse, Murtaza, "Kanun Olgusu Paralelinde Hammurâbî ve

Dînî açıdan ise, Hz. İbrâhîm'in vatanı olan Ur şehrinde yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen verilerden, burada yaşayan halkın Fenar ismini verdikleri ay tanrısına; onların komşusu ve baş şehirleri Larsa olan halkın ise Şamas adındaki güneş tanrısına taptikları anlaşılmaktadır.³⁶

Hız. İbrâhîm'in yaşadığı yerlerden biri olan Harrân'ın dînî yönden en belirgin özelliği, ay, güneş ve yedi gezegenin, özellikle de Venüs (Zühre) ile Marduk'un kutsal olarak kabul edildiği eski Mezopotamya putperestliğinin merkezi olmasıydı. Zamanla bu küçük ilâhların sayıları azalmış ve sonunda Marduk, Bâbil ilâhlarının en büyüğü olmuştur.³⁷

Başlangıçta tek tanrı inancına sahip olan Keldânîler, gök cisimleri yanında putlara da tapıyorlardı.³⁸ Puta tapma hâdisesi bir hayli yaygındı.³⁹ Her şehrin, kendisini koruyan bir rabbî bulunuyordu. Hatta kasaba ve köylerin bile kendilerine ait küçük ilâhları vardı.⁴⁰ Ur şehrinin harabelerinden çıkarılan kitâbelerde beş bin adet tanrı ismine rastlanması,⁴¹ onların çok tanrılı (politeist) bir dînî hayat ve anlayışlarının olduğunu en bariz göstergesidir.

c. Hz. İbrâhîm'in İlâhî Mesajı Tebliği (Misyonu)

İbrâhîm (as), şirkin yaygın olduğu bir ortamda⁴² dünyaya gelmiş ancak, kendisine verilen (aklî) yeteneği kullanarak,

*“Andolsun daha önce İbrâhîm'e doğru yolu bulma yeteneğini verdik”*⁴³

fitratı bozulmaktan/şirke bulaşmaktan korunmuş ve tevhîdden uzak olan kavminin tevhîdi benimsemesi için büyük bir gayret sarfetmiştir:

*“Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü, Rabbim budur, dedi. Yıldız batınca batanları sevmem, dedi. Ayı doğarken görünce, Rabbim budur, dedi. O da batınca Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yoldan sapan topluluklardan olurum, dedi. Güneşi doğarken görünce de, Rabbim budur, zîrâ bu daha büyük, dedi. O da batınca dedi ki: Ey kavmim! Ben sizin Allah'a ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben hanîf olarak yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim”*⁴⁴

Hız. İbrâhîm'in ay, güneş ve diğer yıldızlara bakarak aklen onların tanrı olabilecek mahiyette olmadıkları, gerçek Tanrı'nın Yüce Allah'ın olması gerektiği sonucuna varması Kur'an'da işte böyle anlatılmaktadır.⁴⁵ Barnabas İncili'nde de olay -tıpkı Kur'an'daki gibi- şöyle geçmektedir:

Kanunları”, EKEV Akademi Dergisi, 3. cilt, 1. sayı, Bahar, Ank., 2001, s. 137 vdd. Hammurâbî kanunları hakkında geniş bilgi için bkz., Mehîrân, *Târîhu'l-İrâk*, s. 242-283.

³⁶ Mevdûdî, Ebû'l-Âlâ, *Kur'an'a Göre Dört Terim*, (Türkçesi, Osman Cilacı, İsmail Kaya), İst., 1991, s. 46-47 (9. dipnot).

³⁷ ‘Affî ‘Abdulfettâh Tabbâra, s. 549, 556, 558; Sarbay, Ahmet, “Hz. İbrâhîm'in Gerçek Babası”, *Târih ve Medeniyet*, 5. Yıl, 50. sayı, İst., Mayıs-1998, s. 52; Üstüner, s. 94.

³⁸ S. Kutub, II, 1138; Kuzgun, *Dinler Tarihi*, I, 156.

³⁹ Barnabas İncili, (çev., Mehmet Yıldız), Kültür Basın Yayın Birliği, 3. baskı, İst., (23), s. 83.

⁴⁰ ‘Affî ‘Abdulfettâh Tabbâra, s. 549.

⁴¹ Mevdûdî, *Tevhîd*, I, 422; a. mlf., *Tefhîm*, I, 566.

⁴² Beyhekî, II, 183.

⁴³ Enbiyâ' (21), 51.

⁴⁴ En'âm (6), 76-79.

⁴⁵ İbrâhîm(as)'ın “Rabbim budur” sözleri hakkında çeşitli görüşler vardır. Bazıları onun bu sözleri istidlal için söylediğini ileri sürerken, bazıları da bunların bülûğ/mükellef olma çağından önce söylendiği görüşündedir. Bkz., Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen ‘Alî b. el-Huseyn b. ‘Alî, *Mürûcu'z-Zeheb ve Me'âdinu'l-Cevher*, (thk., Muhammed Muhyiddîn ‘Abdulhamîd), Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1989, I, 45; ‘Aynî, XII, 407. Bu konuda yapılan değerlendirmeler için ayrıca bkz., Yitik, Ali İhsan, “Hz. İbrâhîm'in İnanç Konusundaki Rasyonel Çabaları”, Hz. İbrâhîm'in İzinde, İst., 2001, s. 151-156; Pak, Zekeriya, “Hz. İbrâhîm Yıldız, Ay ve Güneşi Rab Edindi mi?”, EKEV Akademi Dergisi, 14. sayı, Erzurum/Ankara, 2003, s. 59-74.

"İbrâhîm babasının evine yaklaşıncı eve girmekten korktu; evden biraz uzağa gidip bir palmye ağacının altına oturdu ve burada kendi kendine dedi: 'Hayat sahibi ve insandan daha güçlü bir tanrı var olmalı; çünkü insanı o meydana getiriyor ve insan, tanrı olmadan insan meydana getiremez.' Sonra yıldızlara, aya ve güneşe baktı ve onların tanrı olduklarını düşündü. Fakat onların hareketlerinde değişken olduklarını görünce: 'Bu tanrı hareket etmemeli; yoksa, insanlar hiç olacak...' dedi."46

Berossus'tan Hz. İbrâhîm'in, Keldânîler arasında yaşayan sâlih bir kişi olduğunu nakleden tarihçi Josephus'a göre o (yani İbrâhîm), semâyı gözlemleyerek Yüce Allah'ın varlığını akıl yoluyla bulan ilk kişidir.47

İşte putperestliğin oldukça yaygın olduğu Hz. İbrâhîm'in yaşadığı çevrede onun ana hedefi, tevhid inancını yaymak ve yerleştirmek olmuştur. Hemen her fırsatta o bu ulvî görevini en iyi bir şekilde ifâ etmeye çalışmıştır. Mirdaş kaynaklarında Hz. İbrâhîm'in, tevhîd inancını benimsetmek için Mamre meşeliği ya da Beir Sheba'da (veya Beer Şeba'da) dört yolun kesiştiği bir yerde, dört bir tarafında birer kapısı olan büyük bir bina yaptırarak gelen yolcuları bu binada ağırladığı,48 her gelenin binaya serbestçe girerek evin ortasında, üzeri yiyecek ve içeceklerle dolu bulunan masaya oturup karnını doyurduktan sonra istirahat ettiği haber verilmektedir.49 Söz konusu kaynakların verdiği bilgilere göre, bu binaya gelerek karnını doyuran ve dinlenen yolcular, yollarına devam etmek üzere binadan ayrılırlarken, Hz. İbrâhîm'e teşekkür etmek istediklerinde o (yani Hz. İbrâhîm) her defasında yukarıyı göstererek, kendisine değil, *bir olan Allah'a* şükretmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Böylece İbrâhîm (as), hemen her şart ve ortamda insanlara tevhîd inancını kabul ettirmek için azami gayret göstermiştir.50

Günümüzde halk arasında söylenen "Halîl İbrâhîm sofrası" sözü muhtemelen buradan kalmış olabilir.

Bir hadîste de "Hz. İbrâhîm'in ilk misafîr ağırlayan kişi olduğu"51 rivâyet edilmektedir.

Şimdi, Hz. İbrâhîm'in tevhîdi kabul ettirmek için yürüttüğü diğer faaliyet ve tartışmalarına geçelim.

Âzer'i hak dîne daveti ve onunla tartışması

Bir put imalatçısı olduğu söylenen Âzer'in, kavminin taptığı putları kendi eliyle yaptığı, onları, İbrâhîm'e vererek çarşı ve pazarlarda sattırmak istediği; İbrâhîm'in ise alıcılara, 'ne zararı, ne de faydası olan bu mallar satılıktır, isteyen alsın' şeklinde seslendiği, dolayısıyla bir şey satmadığı; bazen de alay ve eğlence maksadıyla, putlardan birini alıp nehir kenarına götürerek onun başını suya soktukten sonra, 'haydi iç de görelim' dediği52 rivâyet edilmektedir.

İşte Hz. İbrâhîm önce, müşrik olan Âzer'i tevhîde çağırmıştır:

46. Barnabas İncili, (29), s. 94.

47. Harman, Ömer Faruk, "Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta Hz. İbrâhîm", Hz. İbrâhîm/1. Hz. İbrâhîm Sempozyumu Bildirileri, (17-18 Ekim 1997 Şanlıurfa), Şurkav yay., 1. baskı, Şanlıurfa, 2007, s. 56.

48. Beyhekî, II, 98.

49. İbrâhîm'in cömertliğine Kur'ân'da da işaret edilmiştir. Meselâ bkz., Hûd (11), 69.

50. Kuzgun, Hz. İbrâhîm, s. 56.

51. İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *el-Müsannef fi'l-Ehâdisi ve'l-Âsâri*, (thk. ve ta'lik, Se'îd Muhammed el-Lehhâm), Dâru'l-Fikr, 1. baskı, Beyrut, 1409/1989, el-Ebvâil, 1/6 (VIII, 326); es-Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân, *el-Câmi'u's-Sağîr fi Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr*, Dâru'l-Fikr, 1. baskı, Beyrut, 1401/1981, II, 266 (hadis no., 6202).

52. İbnu'l-Esîr, 'İzzuddîn Ebû'l-Hasen 'Alî b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. 'Abdülkerîm b. 'Abdîlvâhid eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Dâru Sâdır, Beyrut, (EDİT CAROLUS JOHANNES TORNBORG LUGDUNI BATAVORUM, E. J. BRILL, 1868), I, 96; 'Âlûsî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'î'l-Mesânî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1987, VII, 205.

“Bir zaman o babasına demişti ki: Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir yararı olmayan şeylere niçin tapıyorsun? Babacığım! Hakâkten sana gelmeyen bir ilim bana geldi. Öyle ise bana uy ki, seni düz yola çıkarayım. Babacığım! Şeytana kulluk etme!.. Babacığım! Allah tarafından sana bir azabın dokunmasından korkuyorum...”

(Babası:) Ey İbrâhîm! dedi, sen benim tanrılarımın yüz mü çeviriyorsun? Eğer vazgeçmezsen, andolsun seni taşlarım! Uzun bir süre benden uzak ol!

(İbrâhîm:) Selâm sana (esen kal) dedi... Sizden de, Allah'ın dışında taptığınız şeylerden de uzaklaşıyorum...”⁵³

Onun gittiği bu yerin Şâm veya Harrân olduğu⁵⁴ belirtilmektedir.

Görüldüğü gibi İbrâhîm (as) Âzer'i, yumuşak bir dil kullanarak ölçülü bir şekilde, kırmadan, incitmeden, ama derin anlamlar taşıyan sorular sorarak doğru yola getirmeye çalışmış, başarılı olamayınca da kendisinden ayrılmıştır.

O, “babacığım, duymayan, görmeyen ve sana hiçbir yararı olmayan şeylere niçin tapıyorsun?” sözleriyle muhtemelen, taptıkları putların, tapınmaya değer olmayıp son derece anlamsız şeyler olduklarını ortaya koymak için Âzer'i, aklını kullanarak düşündürmeyi amaçlamış olmalıdır.

Hz. İbrâhîm'in Âzer'le olan tartışması, biraz daha ayrıntılı olarak Barnabas İncili'nde de geçmektedir.⁵⁵

Kavmini hak dîne daveti

“İbrâhîm'i de gönderdik. O kavmine şöyle demişti: Allah'a kulluk edin. O'ndan korkun, bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır. Siz, Allah'tan başka birtakım putlara tapıyor, yalan şeyler üretiyorsunuz... O'na tapın ve O'na şükredin. Ancak O'na döndürüleceksiniz. Eğer yalanlarsanız, bilin ki sizden önceki birçok milletler de yalanlamıştı”.⁵⁶

Tevhîd ilkesini yerleştirmeye çalışan İbrâhîm (as) kavmine, ilâhî mesajı reddetmeleri halinde önceki milletlerin uğradıkları benzer felâketlere maruz kalacaklarını, dolayısıyla böyle bir güç ve zorlu duruma düşmemek için onlardan ibret alınması gerektiğini bildirmiştir.⁵⁷

Nemrud'la tartışması

“Allah kendine mülk/hükümdarlık verdi diye şımararak Rabbi hakkında İbrâhîm'le tartışmaya giren görmedin mi? İbrâhîm: Benim Rabbim hayat veren ve öldüren, dedi. O da: Hayat veren ve öldüren benim, dedi. İbrâhîm: Allah güneşi doğudan getirmektedir; haydi sen de onu batıdan getir dedi. Bunun üzerine kâfir şaşırıp kaldı”.⁵⁸

Demek ki, Allah hakkında Hz. İbrâhîm'le tartışmaya giren Nemrud sonunda, iki kudreti mukayese ederek aradaki farkın büyüklüğünü görmüş olmalı ki dehşete kapılmıştır.

Târihen yaşamış ülü'l-azm bir peygamber/önemli bir yüce değer olduğunu iyice pekiştiren bu bilgilerden sonra şimdi, Hz. İbrâhîm'in gerçek babasının Âzer olup olmadığını tespit etmeye geçebiliriz.

⁵³ Meryem (19), 42-48.

⁵⁴ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhamed b. Ahmed, *el-Câmî li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyâ'î't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1965, XV, 97-98.

⁵⁵ Bkz., *Barnabas İncili*, (26), s. 89-91. Konunun yer aldığı başka yerler için bkz., aynı kaynak, (26), s. 87; (80), s. 171.

⁵⁶ “Ankebût (29), 16-18.

⁵⁷ Konuya ilişkin başka âyetler için meselâ bkz., *Enbiyâ* (21), 52-67; *Şu'arâ* (26), 69-76.

⁵⁸ Bakara (2), 258.

B. Hz. İbrâhîm'in Gerçek/Öz Babası

Bu kısımda konuyla ilgili olarak el-ebu (= الأب), el-vâlid (= الوالد) ve Âzer (= آزر) kelimeleri üzerinde duracağız.

el-Ebu (= الأب), ve Âzer (= آزر) lafızlarının birlikte zikredildiği âyet sadece Enam sûresinin 74. âyetidir:

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ آزَرَ اتَّخِذْ أَسْنَمًا آلِهَةً إِنِّي أَرَاكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ.

“Ve iz kâle İbrâhîm'ü li ebîhi Âzer'a: E tettehizu esnâmen êlihетен, innî erâke ve kavmeke fi zalâlin mübîn”.

“İbrâhîm, babası Âzer'e, birtakım putları tanrılar mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum, demişti.”

El-vâlid (= الوالد) kelimesi “gerçek/öz baba” anlamında pek çok âyette⁵⁹ geçmekle beraber bizzat Hz. İbrâhîm'in bu kelimeyi kullandığı âyet şudur:

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ.

“Rabbenağfirlî ve livâlideyye ve li'l-mü'minîne yevme yekûmu'l-hisâb”.

“Ey Rabbimiz! (Amellerin) hesap olunacağı gün beni, ana-babamı ve müminleri bağışla!”⁶⁰

Şimdi, söz konusu kelimelerin anlamları üzerinde kısaca duralım:

Arapça'da el-ebu (الأب çoğulu الآباء) kelimesi “baba, dede, ata⁶¹ ve amca⁶²...” gibi anlamlara gelmektedir.⁶³

el-Vâlid (= الوالد) kelimesi ise “çocuğun -herhangi bir aracı/vasıta olmaksızın- bizzat kendisinden meydana geldiği öz/gerçek baba”⁶⁴ demektir.

Görüldüğü gibi iki kelime arasında önemli bir anlam farklılığı bulunmaktadır (nüans). Şöyle ki:

el-Ebu (= الأب) lafzı, “baba, dede, ata, amca” anlamlarını ifade ederken, el-vâlid (= الوالد) lafzı sadece “çocuğun kendisinden meydana geldiği öz/gerçek baba” manasına gelmektedir. Yani, el-vâlid (= الوالد) kelimesi “dede, ata ve amca” anlamına gelmemektedir.

Kur'an'da, bu iki kelimenin Hz. İbrâhîm tarafından farklı bağlamlarda kullanıldığı görülmektedir:

Hz. İbrâhîm, Âzer'i kastettiği âyetlerde hep el-ebu (= الأب) kelimesini kullanmıştır:

⁵⁹ el-Vâlid (= الوالد) kelimesinin öz/gerçek baba anlamına gelebilecek mahiyette olan bazı âyetler şunlardır: Bakara (2), 180; Nisa (4), 7, 33; Lokman (33), 14, 33; Ahkâf (46), 15, 17.

⁶⁰ İbrâhîm (14), 41.

⁶¹ el-Cezâirî, Nüreddîn b. Nimetillâh el-Huseynî el-Müsevî, *Fürûku'l-Lügât fi't-Temyîzi beyne Müfâdi'l-Kelimât*, (tah., Muhammed Razvân ed-Dâye), Dimeşk, s. 61; Muhammed Nureddin el-Müneccid, *et-Terâdüf fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Daru'l-Fikr, 1. baskı, Beyrut/Dimaşk, 1997, s. 140.

⁶² en-Nisâbü'rî, Nizâmuddîn el-Hasan b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî, *Tefsîru Ğarâ'ibi'l-Kur'an ve Rağâ'ibi'l-Furkân*, (Tahrîc, Zekerîyyâ Umeyrât), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. baskı, Beyrut, 1996, III, 103; İbn 'Âdil, Ebû Hafs Omer b. Alî, *el-Lübâb fi Ulûmi'l-Kitâb*, (tah., 'Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Mu avvaz), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998, VIII, 232.

⁶³ El-Ebu (الأب) kelimesinin ‘dede ve ata’ manasına gelebilecek mahiyetteki âyetlerin bazıları şunlardır: Araf (7), 27; Yusuf (12), 6, 38; Hacc (22), 78; Mü'minûn (23), 24, 68; Şuara (26), 26, 76; Kasas (28), 36; Sâffât (37), 17, 126; Duhân (44), 8; Câsiye (45), 25; Vâkıa (56), 48.

⁶⁴ el-Cezâirî, s. 61; Muhammed Nureddin el-Müneccid, s. 140. Ayrıca bkz., el-Askerî, Ebû Hilâl, *el-Fürûku'l-Lügaviyye*, (thk., Cüsâmeddîn el-Kudsî), Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, s. 233.

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ إِنَّنِي بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ.

“Ve iz kâle İbrâhîmu li ebîhi ve kavmihi innenî berâün mimma ta'büdün”.

“Bir zaman İbrâhîm, babasına ve kavmine demişti ki: Ben sizin taptıklarınızdan uzağım”.⁶⁵

Kendi öz anne-babasını kastettiği yerde ise vâlideyye (= والدي), yani el-vâlid (= الوالد) kelimesini kullanmayı tercih etmiştir. Yukarıda da zikredilen şu âyette el-vâlid (= الوالد) kelimesinin istimal edildiği görülmektedir:

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ.

Buna göre Hz. İbrâhîm'in, el-ebu (= الأب) ile el-vâlid (= الوالد) kelimelerini farklı anlamlarda kullandığının gâyet açık olduğunu söyleyebiliriz. Yani onun, el-ebu (= الأب) kelimesini “amca”, el-vâlid (= الوالد) kelimesini de “öz baba” anlamında kullandığı kuvvetle muhtemeldir.

Müfessirlerin beyanına göre Âzer, Hz. İbrâhîm'in öz babası değil, amcasıdır. Zira el-ebu (= الأب) kelimesinin -yukarıda da belirtildiği gibi- ifade ettiği anlamlar arasında “amca” anlamı da vardır. Nitekim şu âyette de el-ebu (= الأب) kelimesi “amca” manasında kullanılmıştır:

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَإِلَهَ آبَائِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ.

“Em küntüm şühedâe iz hazara Ya'kûbe'l-mevtü iz kâle libenîhi mâ ta'büdüne min ba'dî, kâlû na'büdü İläheke ve İlähe ebâike İbrâhîm'e ve İsmâ'île ve İshâk'a İlähen vâhiden ve nahnü lehü müslimûn”.

“Yoksa Ya'kub'a ölüm geldiği zaman siz orada mı idiniz? O zaman (Ya'kub) oğullarına: Benden sonra kime kulluk edeceksiniz? demişti. Onlar: Senin ve ataların İbrâhîm, İsmail ve İshak'ın ilâhı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz; biz ancak O'na teslim olmuşuzdur, dediler.”⁶⁶

Âyette Hz. İsmail, Hz. Yakub'un amcası olduğu halde el-ebu (= الأب) kelimesiyle nitelendirilmiştir. Yani buradaki el-ebu (= الأب), Hz. İsmail için “amca” demektir.

Buna göre şirke bulaşmış/doğru yoldan sapmış⁶⁷ olanın, Hz. İbrâhîm'in öz babası değil, amcası Âzer olduğu söylenebilir.⁶⁸

Sapıklık içinde yüzen Âzer'in⁶⁹ hidâyete gelmesinden ümit kesildikten, başka bir ifadeyle onun için Yüce Allah'tan af dilemenin fayda vermeyeceği ortaya çıktıktan sonra Hz. İbrâhîm de o[amcası]ndan yüz çevirmiştir:

وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارُ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَهَا إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ.

“Vemâ kâne istiğfâru İbrâhîm'e li ebîhi illâ an mev'idetin veadehâ iyyâhu, felemmâ tebeyyene lehü ennehü adüvvün lillâhi tebberrae minhü inne İbrâhîm'e le evvâhün halîm.”

“İbrâhîm'in babası için af dilemesi, sadece ona verdiği sözden dolayı idi. Ne var ki, onun Allah'ın düşmanı olduğu kendisine belli olunca, ondan uzaklaştı. Şüphesiz ki İbrâhîm çok yumuşak huylu ve pek sabırlı idi.”⁷⁰

⁶⁵. Zühruf (43), 26. Konuya ilişkin başka âyetler için mesela bkz., Meryem (19), 42; Enbiyâ (21), 52; Şuarâ (26), 70; Sâffât (37), 85; Mümtehine (60), 4.

⁶⁶. Bakara (2), 133.

⁶⁷. Şuarâ (26), 86.

⁶⁸. en-Nisâbü'rî, III, 103; İbn 'Âdil, VIII, 232; 'Âlûsî, VII, 194-195; Yazır, III, 1963; Ateş, III, 177.

⁶⁹. Şuarâ (26), 86.

⁷⁰. Tevbe (9), 114.

Bu görüşü destekleyen bir de hadis nakledilmektedir. Rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Allah beni, temiz[olan erkeklere ait] sulblerden, yine temiz[olan kadınlara ait] rahimlere nakle[derek halke]tmıştır.”⁷¹

Görüldüğü gibi bu hadis de Hz. İbrâhîm’in gerçek babasının müşrik olan Âzer olamayacağına işaret etmektedir.

Zikrettiğimiz bu hadisin sıhhati hakkında farklı görüşler öne sürülebilir. Ancak, yukarıda el-ebu (= الأب), el-vâlid (= الوالد) ve Âzer (= أزر) ile ilgili verilen bilgiler ve yapılan açıklamaların, hadisin sıhhat derecesini artırdığını göz ardı etmemek lazımdır.

O halde Hz. İbrâhîm’in öz babası kimdir? Her ne kadar yukarıdaki tablette ve bazı tefsir⁷² ve tarih⁷³ kitaplarında –ki muhtemelen bu kaynaklardaki görüş Tevrât’tan⁷⁴/ehl-i kitaptan⁷⁵ alınmıştır- Hz. İbrâhîm’in gerçek babası olarak “Târah” ismi zikrediliyorsa da acizâne kanaatimize göre, onun öz babasının Târah olduğunu kesin bir şekilde söylemek için daha sağlam ve kuvvetli delillere ihtiyaç vardır.

Sonuç ve öneriler

Kur’ân’ın ihtiva ettiği konular hakkında söz söylemek için onun, ele alınan meseleye dair bütün verilerini dikkate almak lazımdır. Hatta işlenen konuya dair beşer ürünü olan diğer çalışmalara da bakılırsa daha doğru ve kesin sonuçlara varma imkanı doğar (konulu tefsir). Aksi halde varılan sonuçlar kesin olarak doğruyu yansıtmayabilir.

İşte bu düşünceden hareketle makalemizde önce Hz. İbrâhîm’in târihen varlığını, dinî metinlerin yanı sıra, târihî ve arkeolojik belgelerdeki bilgileri de aktararak ortaya koymaya çalıştık. Böylece Hz. İbrâhîm’in fiziken yaşamış büyük bir şahsiyet (ülü’l-azm bir peygamber) olduğu konusunda en ufak bir tereddüde mahal bırakmamaya gayret ettik.

Çalışmamızda işlenen ikinci konu ise, mümkün olduğu kadar ilgili âyetler bir bütün halinde değerlendirilerek ele alınmıştır. Mevcut deliller üzerinde yapılan inceleme ve mukayeseler neticesinde Hz. İbrâhîm’in öz babasının Âzer olabileceği sonucuna varmak pek mümkün görünmemektedir.

Kısaca araştırmamızın sonucu, Hz. İbrâhîm’in kesin bir şekilde biyolojik olarak yaşamış olduğu ve Âzer’in onun gerçek babası olmayabileceği şeklindedir. Ancak, tezimizi temellendirmek için öne sürdüğümüz delilleri ve yapılan yorumları çürütecek daha güçlü delil ya da gerekçeler ortaya konursa, buna göre son görüşümüzde değişiklik[ler] olabileceğini de burada belirtmek istiyoruz.

⁷¹ İbn Mülakkin, Sirâcuddin Ebu Hafs Ömer b. Ali b. Ahmed eş-Şafî, *el-Bedru’l-Münîr fî Tahrîci’l-Ehâdisi ve’l-Âsâri’l-Vâkı’ati fî’ş-Şerhi’l-Kebîr*, (tah., Mustafa Ebu’l-Ğayt, Abdullah b. Süleyman, Yasir b. Kemal), Daru’l-Hicre[tî], 1. baskı, Riyad, 2004/1425, IV, 635. Bu hadisin değişik rivâyetleri pek çok tefsir kitabında da yer almaktadır. Mesela bkz., Fahrüddin er-Razi, Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu’l-Ğayb*, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1. baskı, Beyrut, 2000/1421, XIII 33, 34, XXIV, 149; *en-Nisâbü’rî*, III, 103; İbn ‘Âdil, VIII, 233; ‘Âlûsî, VII, 195.

⁷² Mesela bkz., el-Begâvî, Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mesud, *Meâlimu’t-Tenzîl*, (tah., Muhammed Abdulah en-Nemr ve arkadaşları), Darun Tayyibe, 4. baskı, 1997/1417, I, 144; Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Tefsîru’n-Nesefî*, Daru’l-Kalem, 1. baskı, Beyrut, 1989/1408, I, 463; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu’l-Kadîr*, Daru’l-Hayr, 1. baskı, Beyrut/Dimaşk, 1992/1413, II, 153.

⁷³ Mesela bkz., Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarihu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, Daru’l-Fikr, I, 220; İbnu’l-Esîr, İzzüddin Ebu’l-Hasen Ali b. Ebi’l-Kerem, *el-Kamil fî’t-Târîh*, Daru Sadır, I, 94; Cevad Ali, *el-Mufasssal fî Târîhi’l-Arab Kable’l-İslâm*, Daru’s-Sâkî, 4. baskı, 2001/1422, I, 316.

⁷⁴ Tevrat, Yeşu, 24/2.

⁷⁵ İbn Kesîr, Ebu’l-Fida, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, (tah., Ahmed Ebu Mülhim ve arkadaşları), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 5. baskı, Beyrut, 1409 h., I, 134.